

“HALK MUHAYYİLESİ”NDE BİR KAHRAMAN OLARAK AHMED YESEVİ’NİN OLAĞANÜSTÜ İKTİDAR YOLCULUĞU

Ahmed Yasawi’s Fabulous Journey of Power As a Hero in “Folk Imagination”

Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL*

ÖZ

Tarihte yaşadığı varsayılan ancak daha sonra efsaneleştirilen pek çok veli-kahraman vardır. Bu şahsiyetlerin öz yaşam öyküleri ve eserleri araştırmacılar tarafından tartışılan konular arasındadır. Menakıpnamelerde, velilerin tarihî belgelere dayanan yaşam hikâyeleri ile yaşadıkları dönemden çok sonra müritleri tarafından büyük kısmı halktan derlenerek yazıya aktarıldıkları belirtilen hikâyeler birbirine karışır. Eserlerin kendilerine ait olup olmadığı da incelenen konuların başındadır. Sözlü kültürden geldiği anlaşılan unsurlarsa kimi zaman bu tartışmaların arasına alınmamış ya da görmezden gelinmiştir. Oysa sözlü kültürden derlendiği açıkça ifade edilen bu metinlerde, kültürün ürettiği kahraman olgusunu ve kahramanın geçirdiği dönüşüm evrelerini dönemin sosyal, siyasal ve kültürel iktidar alanlarını dikkate alarak takip etmek olasıdır. Hoca Ahmed Yesevi de bu bağlamda ele alınabilecek bir velidir. 12. yüzyılda yaşadığı varsayılan ve kendisine ait olup olmadıkları bile tartışılan, yazıya geçirilme tarihleri bilinmeyen “*Hikmet*”leri üzerinden Ahmed Yesevi’yi anlamlandırmak güçtür. Öte yandan ölümünden çok sonra kendisinin Yesevi’nin müridi olduğunu söyleyen Hazîni’nin derlediği *Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserde Yesevi’nin menkıbevi hayatı ile kerametlerine yer verilir ve bu eser sözlü kültür ürünlerini içinde barındırır. Yesevi’nin anne ve babasının Hızır tarafından bir araya getirilmesi, kendisinden 400 yıl önce doğumunun Hz. Muhammed’e müjdelenmesi, yaşamı boyunca Hızır’ın irşad edici bir rehber olarak yanında yer alması, don değiştirebilme yeteneği, Karaçuk Dağı’nı yok ederek ad alması, Hz. Muhammed’e öykünerek onun öldüğü yaşta -altmış üç yaşında- yer altındaki çilehanesinde yaşamaya devam etmesi gibi mitik bir kahramanın yolculuğunu ve erginleme aşamalarını hatırlatan öğeler onun menkıbevi yaşamının olağanüstü kahramanın yolculuğu bağlamında çözümlenmesine olanak vermektedir. Yesevi olağanüstü bir kahraman olmasının yanı sıra dönemindeki siyasal dönüşümlerin ve göçebe ve yerleşik yaşamın kırılma noktalarının da odağında bir isimdir. Ölümünden çok sonra bile merkezi otorite ve iktidarla ilişkilendirilen hikâyeleri söz konusu olağanüstü yolculuğunun yanında çözümlenmesi gereken bir unsur olarak karşımıza çıkar. Örneğin ölümünden 200 yıl sonra Timur tarafından inşa ettirildiği söylenen Kazakistan’daki türbesi her dönemde bir iktidar ve cazibe merkezi olarak görülmüştür. Bu nedenle makalede Ahmed Yesevi’nin menkıbevi yaşamı, yazıldığı dönemin iktidar anlayışını ve patronajını da hissettiren bir metin olan *Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* ve kendisine atfedilen *Hikmet*’lerden faydalanılarak çözümlenmiş ve Yesevi’nin bir kahraman olarak geçirdiği aşamalara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ahmed Yesevi, kahramanın yolculuğu, patronaj, Şamanizm, menakıpname, Hızır

ABSTRACT

There are many saint-hero characters which were assumed to have lived historically but later made in some way legendary. The biographies of these characters and their works are one of the question of debates among researchers. Biographies based on historical documents and life stories narrated in hagiographies which are said to have been written following the compilation by disciples, made particularly from folk long after these characters’ death intermingle. Besides, one of the primary topics of research is whether these works belong to these characters or not. In fact, factors that have been ignored to have roots in oral culture sometimes haven’t been included even in these discussions. It is possible to follow the hero phenomenon generated by oral culture and traces of transformation phases experienced by hero in these texts which were clearly referred to have been compiled from oral culture considering the grounds of social, political and cultural power of the period. Khoja Ahmed Yasawi is one of the saints to be discussed in this context. It is difficult to make sense of Ahmed Yasawi who is believed to have lived in 12th century on the basis of his “*Hikmets*” which are controversial in terms

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, eolcer@gazi.edu.tr, evrimolcer@gmail.com

of their ownership and date of writing. On the other hand, Yasawi's life of religious anecdotes and his prophecies are included in *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* written by Hazinî who declared long after his death that he was Yasawi's disciple and this work contains the works of oral culture. Elements that invoke the journey and rites of passage of a mythic hero such as Hızır's bringing Yasawi's mother and father together, heralding of his birth to the Prophet Muhammad 400 years before him, Hızır's standing beside him as a guide showing the true path, his ability of metamorphosis, his naming after the annihilation of the Mountain Karaçuk by him, starting to live in an underground place in which a dervish undergoes a period of trial and suffering emulating the Prophet Muhammad after the age of 63 which was the age of the Prophet at the time of his death allow for the analysis of his life of religious anecdotes within the context of the journey of fabulous hero. Beside Yasawi is fabulous hero, he is also in the focal point of political transformations of his time. Even long after his death, his narrations associated with central authority and power wait to be analyzed in addition to his fabulous journey. For instance, Yasawi's tomb in Kazakhstan which is said to have been built by Timurid after his death, 200 years later has been considered as a center of power and charm. Therefore, Ahmed Yasawi's life of religious anecdotes has been analyzed making use of *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* which evokes the understanding of power of the time it has been written and wisdoms attributed to him and phases experienced by Yasawi as a hero have been pointed out.

Key Words

Ahmed Yasawi, Journey of Hero, patronage, Shamanism, Hagiography, Saint Hızır.

Kahramanlar sahip oldukları sıra dışılıklar nedeniyle toplumun nezdinde büyümlü bir aura yakalar. Bu nedenle çoğu zaman kutsal olanla dolayısıyla kutsalla ve mitlerle ilişkiindedirler. Kutsal olan, her zaman iktidarla özdeşleşmiş ve modern zamanların seküler dünya görüşü olgunlaşana kadar, kültürler kutsal kahraman ve iktidar ilişkisini yeniden üretmiştir. Joseph Campbell mitin kozmosun sonu gelmez enerjisini insani kültürel yaratıma akıtan gizli bir yarı (Campbell 2000:13) olduğunu söyler. Dolayısıyla mitlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olan kahramanların da söz konusu kozmik çatlaktan sızan enerjiyle hareket ettiğini ve bu yolla kendi iktidarlarını tanrısal olan üzerinden meşrulaştırdığını söylemek mümkün hâle gelir. Halk biliminin önemli meselelerinden biri hâline dönüşen kahraman olgusunu inceleyen pek çok bakış açısı bulunmaktadır. Her biri kendi içinde tutarlı bu kuramlar çoğunlukla Batı kaynaklı kahramanlar üzerinden tespitlerle oluşturulmuştur. Türk-İslâm geleneğinde hatırı sayılır bir yeri olan

sufi geleneğin pek çok veli kahramanını çözümlenmek ise çoğu zaman düşünülmemiştir. Oysa veli kahraman tipleri hem olağanüstü özellikleri hem de patronajla olan yakın ilişkileri bağlamında çözümlenmeye uygundur. Ancak bu tür çözümlenme denemelerinde kuramları bir şablon olarak görmeyip gerekli hâllerde bilimsel tutarlılıktan uzaklaşmadan metnin kültürel bağlamını da dikkate alarak esnetmek gerekir. Bu bağlamda elimizde bulunan ve velilerin menkıbevi hayat hikâyelerini ve kerametlerini aktaran menakıpnamelerin tür olarak üretildikleri ve tüketildikleri bağlam irdelenmelidir. Menakıpname yazma geleneğinde müelliflerin yazım süreçlerini “şeyhin kerametlerini ve yaşamını halkın arasından derledim” sözleriyle ifade etmeleri bu metinlerin sözlü kültürle olan güçlü ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu nedenle sözlü ürünlerin halkın ağzından ilk derlemesi olarak da görülebilecek bu metinler ve ürettikleri kahramanlar “halk muhayyilesi”ndeki önemleri bakımından daha derin araştırmalara konu olacak niteliktedirler.

Osmanlı'nın merkezî otoritesini güçlendirdiği ve periferdeki veli ve derişlere daha az ihtiyaç duyduğu bir dönemde yazım süreci hızlanmış menakıpnameler ister istemez siyasal bir boyut da kazanmışlardır. Örneğin Ahmet Yesevî'nin menkıbevi hayatını anlatan *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserin müellifi kabul edilen Hazîni'nin Sultan Selim zamanında (1566-1574) Tacikistan'dan İstanbul'a geldiği daha sonra padişahın yardımıyla hacca gittiği ve III. Murat'ın cülusu sırasında 1574 tekrar İstanbul'a döndüğünden (Okuyucu 2014: 16) söz edilir. Ayrıca Hazîni'nin o dönemde diğer tarikatların bilinmesine karşın Yeseviliğin yeterince bilinmediğinden şikâyet ettiği ve üç eserini Sultan III. Murat adına kaleme aldığı ve bunu yaparken de padişahın desteğini aldığı ya da en azından böyle bir desteği ümit ettiği aktarılır (Okuyucu 2014:16). Hazîni'nin padişahın himayesine ihtiyaç duyarak Anadolu'da fazlaca ilgi görmeyen Yeseviliği öne çıkartma çabası dikkate değerdir. Bu durum çok açık biçimde menakıpname yazım sürecinin Osmanlı'nın merkezi otoritesi karşısında meşrulaşma hareketinin bir parçası olduğu ve dolayısıyla Halil İnalıcık¹ ve Devin DeWese² gibi araştırmacılar tarafından da dile getirildiği gibi patronajla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu da menakıpname türünün kutsal olanla, siyasal erkin himayesiyle (patronaj) ve halk kültürü ile ilişkisi bir bütün olarak ele alınarak incelenmesi gerektiğini gösterir. Bu bağlamda makalede Yesevî'nin menkıbevi hayatı hem arketipik bir kahramanın yolculuğunun izleri sürülerek hem de yarı kutsal dünyevi bir kahramanın meşrulaşma macerası olarak okunacaktır.

Menakıpnameler çok boyutlu özelliklerinin büyük bir kısmını menakıpnamenin kahramanı olan veli etrafında somutlaştırırlar. Sözlü kültürden yazıya aktarıldığı varsayılan bu tür, doğal olarak kendine has yarı kutsal bir kahraman tipi de inşa etmiştir. Pek çok menakıpnamede gerek kerametleri ile gerekse erginleme aşamalarıyla kahramanlar tipik özellikler sergilemektedirler. Kimi zaman seküler kimi zamansa aşırı muhafazakârlıktan kaynaklanan bir tutuculukla özellikle de veli tipi kahramanlar daha çok tarihî ve dinî kişilikleriyle ele alınmışlardır. Elbette efsanevi kahraman, mitik kahraman ve tarihsel kahramanın ilişkisini çözümlmek çok disiplinli bir uğraş gerektirir. Kahramanlar söz konusu olduğunda hangi kahraman mitik bir kahramandır ya da mitik dediğimiz kahraman bir zamanların efsanevi kahramanı mıdır, yoksa aslında tarihsel bir kahramandı da önce efsanevi, sonra da mitik bir kahramana mı dönüşmüştür ayırt etmek oldukça karmaşık bir sürece dönüşür. Bu sürecin karmaşıklığı hangi disiplinin penceresinden bakıldığıyla da ilişkilidir. Örneğin bir tarihçi için kahramanın gerçek kişiliği, yaşam öyküsü doğum ve ölüm yılı ne derece çetrefilli bir sorunsu bir halk bilimci için de kahramanın efsanevi ve mitik kişiliğinin çözümlenmesi o derece zorlu ve titizlik gerektiren bir iştir. Özellikle, söz konusu olan manevi ya da siyasi bir şahsiyet olduğunda halk bilimci tarih ve siyaset penceresini de göz önüne almak zorunda kalır. Bu makaleye konu olan Hoca Ahmed Yesevî Anadolu'nun siyasi, kültürel ve tarihî açıdan önemli bir döneminde adı anılan bir karakter olarak tam da tarih, siyaset ve halk bilimi bileşkesinin merkezinde durur.

Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde tarihî şahsiyet olarak kabul görmüş veli tiplerinin menkıbevi yaşamlarından yola çıkılarak incelemeler yapılabileceğini ifade etmiştir. Köprülü'ye göre menkıbeler uzun asırlar boyunca bir nesilden öteki nesle geçerken daima büyür, büyür ve nihayet o şahsiyetin hakikî simasını ta'yin edebilmek çok güçleşir. Ayrıca Köprülü özellikle Doğu'da, mutasavvıfların "halk muhayyilesi" üzerindeki etkisinin şiddetinden dolayı, her geçen asır yeni menkıbeler icat ettiklerini böylece de tarihî kişiliklerin her gün daha çok unutulduğunu söyler. Ona göre eski Doğu tarihçileri tarih ile menkıbeyi birbirinden ayıramamışlar ve halk muhayyilesinde teşekkül eden hayalî şekilleri aynen kitaplarına geçirmişlerdir. Bu nedenle de, bugün Ahmed Yesevi'nin tarihî kişiliğini tespitte çalışırken, öncelikle geleneğin günümüze naklettiği menkıbevi şahsiyetinin tasvir edilmesi gerektiğini belirtir (Köprülü 1976: 27). Köprülü'nün bu ifadeleri açık bir şekilde Ahmed Yesevi ve hatta diğer pek çok velinin menkıbevi yaşam öyküsü üzerinde detaylı yapılacak incelemeler sonucunda Türk-İslâm kahraman kalıbı ya da yolculuğu konusunda teorik yaklaşımlar geliştirilebileceğine işaret eder. Fuad Köprülü dışında Ahmet Yaşar Ocak da bir tarihçi olarak Ahmed Yesevi'nin menkıbevi hayatının önemsenmesi gerektiğinin altını çizer (Ocak 1997: XIV). Ocak'a göre Ahmed-i Yesevi'nin etkileri ve Yesevilik kültürü, Orta Asya halk Müslümanlığıyla özdeşleşerek bir yandan Nakşibendilik içinde, bir yandan kendi başına varlığını sürdürmüş, hatta kendine mahsus bir folklor oluşturmuştur. Ayrıca Ocak, Yesevi'nin Halk Müslü-

manlığı içinde aldığı folklorik görünüm, uygulamalar, şifahi rivayetler ve ikonografik malzeme ses ve görüntü olarak zapta geçirilip muhafaza altına alınması gerektiğini, ayrıca bilimsel tahlile tabi tutulup sonuçlarının yayımlanması gerektiğini söyler (Ocak 1999: 49). Köprülü ve Ocak'ın söyledikleri Ahmed Yesevi'yi mitik-mistik bir kahraman tipi olarak çözümlemeye olanak sağlamaktadır.

Kendisine ait olup olmadıkları ve yazıya geçirilme tarihleri bile tartışmalı "Hikmet"leri üzerinden Ahmed Yesevi'yi anlamlandırmak güçtür. Öte yandan Yesevi'nin ölümünden çok sonra Yesevi'nin müridi olduğunu söyleyen Hazîni'nin kaleme aldığı *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserde Yesevi'nin menkıbevi hayatı ve kerametlerine yer verilir ve bu eser hem sözlü kültürün zengin mitik dünyasını hem dönemin siyasal iklimini hem de yerleşik ve göçebe kültürün karşılaşmasını içinde barındırır. Yesevi'nin anne ve babasının Hızır tarafından bir araya getirilmesi, kendisinden 400 yıl önce doğumunun Hz. Muhammed'e müjdelenmesi, yaşamı boyunca Hızır'ın irşad edici bir rehber olarak yanında yer alması, Yesevi tarikatının özgün zikrinin yine Hızır tarafından öğretilmesi, don değiştirebilme yeteneği, Karaçuk Dağı'nı yok ederek ad alması, Hz. Muhammed'e öykünerek onun öldüğü yaş olan 63 yaşından sonra yer altındaki çilehanesinde yaşamaya devam etmesi gibi mitik bir kahramanın yolculuğunu ve erginlenmesini hatırlatan öğeler onun menkıbevi yaşamının olağanüstü kahramanın yolculuğu bağlamında çözümlenmesine olanak vermektedir. Bunun yanı sıra Yesevi'nin menkıbevi hayatının yazıya geçirilmesinin Osmanlı'nın

merkezi otoritesini sağlamlaştırdığı döneme denk gelmesi, onun menkıbevi bir kahramana dönüştürülmesi sürecinde siyasal ortamın önemini değerlendirmeyi gerektirir. Bunun yanı sıra Yesevi'nin menakıpnamede anlatılan olağanüstü dünyası göçebe toplumun yaşam biçiminin bir zorunluluğu olan doğayla bir arada olması bakımından da dikkat çekicidir. Yesevi'nin doğa olaylarına hükmetmesi, bereketi arttıran kerametleri ve kadın erkek zikirlerin bir arada yapıldığının sıklıkla vurgulanması bu bağlamda değerlendirilebilecek türdendir.

Daha önce de belirtildiği üzere menakıpnameler yalnızca velinin mitik-mistik yönünü ele alan dini metinler değildir. Menakıpnameler aynı zamanda dönemin siyasal aurasını da yansıtır. Örneğin Köprülü, Anadolu sahası dışındaki menakıpnamelerden söz ederken *Tezkire-i Satuk Buğra Han* için XI. yy'da kaleme alınan bu eserin X. yy'da Doğu Türkistan Müslüman olduktan sonra bu hadise ile ilgili halk rivayetlerinin hükümdar sülalesinin menfaatlerine uygun bir tarzda tertip edilerek bir menkıbeye dönüştürülmüş olduğunu belirtir (Köprülü'den aktaran Ocak 1997: 44). Burada açıkça bu ve benzeri metinlerin hem sözlü kültürle hem de siyasal iktidarla ne kadar iç içe olduğu belirtilmektedir. Bu da Yesevi'nin bir kahraman olarak yolculuğunun yalnızca bireysel bir yolculuk değil, toplumsal boyutları olan bir yolculuk olduğunu gösterir. Yesevi'nin menkıbevi hayatı incelenirken dönemin siyasal ortamı, göçer ve yerleşik toplumların güç dengesini oluşturma çabası ve uzmanların 'Halk İslam'ı olarak tanımladıkları olguların bir arada ele alınması gerekmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak *Alevi Bektaşî*

İnançlarının İslam Öncesi Temelleri adlı eserinde Halk İslamı kavramını sıklıkla Şamanizm ve şaman kültürü içinde arar. Özellikle Alevi Bektaşî menakıpnamelerinin Heterodoks bir İslam anlayışı yansıttığı da sıkça vurgulananlar arasındadır. Bu durum menakıpname yazarlarının kendi şeyhlerini hem İslam'ın güçlü bir savunucusu olarak göstermeleri hem de ata adetleri ve Şamanizm'le bağlarının güçlü olduğunu vurgulama arzuları olarak görülmelidir. Fuad Köprülü "İslâm Sufi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri" adlı makalesinde "Türk Şamanlığının ilk izlerini en eski Türk sufi tarikatı olan Yeseviyye üzerinde aramak pek tabiidir" (Köprülü 1970:142) diyerek Yesevililiğin Şamanizm'le olan yakın ilişkisini ortaya koyar. Köprülü Yesevi tarikatının şamanik öğeleri muhafaza etmesini eski Türk aile sisteminin anaerkil vasfı ve göçebe kültürün gerekleriyle ilişkili görür. Kadın ve erkeğin birlikte zikir yaptığına yönelik menkıbeden yola çıkarak da "Acaba göçebe Türkler kedilerini İslâmlaştıran soydaşları sufileri şamanlar olarak görüyorlardı sonucu çıkarılamaz mı?" (Köprülü 1972:143) diye bir soru sorar. Ardından da "bundan dolayıdır ki şamanların efsaneleri yerine, kendi milli dillerinde yazılmış sufiyane ilahileri dinlemek için kadınlar ve erkekler ayinlerde pek ala bir arada bulunabiliyorlardı" (Köprülü: 1972, 143) diyerek Yesevililiğin kökenlerini güçlü bir biçimde Şamanizm'e ve göçebe kültürün gündelik yaşam pratiklerine bağlar. Ahmet Yaşar Ocak, Yesevi'nin misyonunun kısaca, İslâm'ı, İran sufililiğinin süzgecinden geçirerek, Orta Asya'daki Budist, Şamanist ve Maniheizt mistik kültürün içinden gelen göçebe ve yarı göçebe Türk

boylarının anlayabileceği ve hazmedebileceği popüler ve basitleştirilmiş bir hâle getirebilmiş olması şeklinde özetler (Ocak 2005:32). Şamanizm'in izleri Ahmed-i Yesevi ve tarikatında oldukça açıktır. Yesevi menkıbelerinde göze çarpan bir özellik, velilerin kerametleri ile şamanların kerametleri arasındaki benzeyiştir. Örneğin, bu menkıbelere göre, Ahmed Yesevi ve dervişlerinden bazıları kuş şekline girerek uçma yeteneğine sahiptiler ve Ahmed Yesevi de turnaya dönüşebilmekteydi (Su 2009:105). Yesevi'nin turnaya dönüşmesi Anadolu'da halk arasında turna kuşuna verilen önemle birlikte düşünülmelidir. Pek çok sözlü kültür ürününde turna önemli bir yere sahiptir, bu da Şamanizm kaynaklı kuş sembolizminin hâlâ canlı olduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. Dolayısıyla Yesevi'nin menkıbevi hayatının döngüsü ve bu döngünün mitik yanlarının çözümlenmesi açık biçimde onun kahraman olarak kat ettiği toplumsal yolculuğun aydınlatılması anlamına gelir.

Ahmed Yesevi'nin menkıbevi yaşam öyküsünün kaynakları olarak kendisine atfedilen ve ilk yazılı örnekleri 16. yy'da görülen *Hikmetler* yeterince ipucu sağlamamakla birlikte özellikle kendi yaşamını sözlü kültürde sıkça rastlanılan bir tür olan yaşname üslubuyla anlattığı iki numaralı hikmette gözlemek mümkündür. Bunun dışında İlk defa Fuad Köprülü'nün ortaya çıkarttığı Yesevi'nin Müritlerinden Hazîni'nin yazdığı *Cevâhirü'l Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, adlı eser, yine Yesevi'nin müridlerinden biri olan Süleyman Hakim Ata'ya atfedilen *Bakırgan Kitabı* ve Ahmed Yesevi'ye atfedilen *Fakrname* adlı eserlerdeki mitik unsurlar da dikkat çekicidir. Arketi-

pik kahramanların dünyayı dönüştürme ülkülerinin yanı sıra mevsimler, nehirler, dağlar, göller, yanardağlar gibi dünyaya ait oluşumların nedenlerini anlatmak için de gene kahramanların yaşam öyküleri araçsallaştırılır. Bu durum kahramanın öyküsünün bir erginleme macerası veya tekâmül süreci olarak okunmasına olanak sağlar (Ölçer Özünel 2012: 177). Yesevi'nin yaşam hikâyesinde de bu bağlamda dikkat çeken hususlar bulunur. *Cevâhirü'l Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserde Ahmed Yesevi'nin annesi Ayşe Hatun ve babası Şeyh İbrâhim Hızır Aleyhi's-selâm aracılığıyla bir araya gelip evlenmişlerdir. Eserde bu olay, şu şekilde aktarılır: "Hızır aleyhisselâm şöyle dedi: Ey Ahmed, baban şeyh İbrahim ile on yıl sohbet arkadaşı oldum. Aynı zamanda on bin tane velâyet mertebesine sahip müridiyle de sohbet ederdim. Babanın halifelerinden Musa Şeyh hazretinin kızı Ayşe Hatun'u babana nikâhladım" (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 93-94). Bu da Ahmed Yesevi'nin doğumundan önce Hızır gibi kökleri oldukça eskiye dayanan mitolojik bir karakterle ilişkisi olduğunu ve bir anlamda seçilmiş bir kahraman olduğunu göstermektedir. Yesevi'nin seçilmiş ve doğumu önceden müjdelenmiş bir kahraman olduğunu gösteren ikinci önemli anlatı ise Köprülü tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

Hazret-i Peygamber'in gazâlarından birinde, Ashâb-ı Kiram nasılsa aç kalarak onun huzûruna geldiler; biraz yiyecek istirham ettiler. Hazret-i Peygamber'in duâsı üzerine Cibril-i Emin, Cennetten bir tabak hurma getirdi; fakat o hurmalardan bir dânesi yere düştü. Hazret-i Cibril dedi ki: "Bu hurma sizin ümmetinizden Ah-

med Yesevi adlı birinin kısmetidir”. Her emânetin sâhibine verilmesi tabîi olduğu için, Hazret-i Peygamber, ashâbına, içlerinden birinin bu vazifeyi üzerine almasını teklif etti. Ashâptan hiçbiri cevap vermedi; yalnız Baba Arslan inâyet-i risâlet-penâhî ile bu vazifeyi üzerine alabileceğini söyledi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber, o hurma dânesini eliyle Arslan Baba'nın ağzına attı ve mübârek tükürüklerinden de ihsan etti. Hemen hurma üzerinde bir perde zâhir oldu ve Hazret-i Peygamber, Arslan Baba'ya, Sultan Ahmed Yesevi'yi nasıl bulacağını ta'rif ve ta'lim ederek, onun terbiyesi ile meşgûl olmasını emretti. (Köprülü 1976: 28)

Köprülü'nün aktardığı bu menkıbede sembolik bir meyve olan hurma dikkat çekmektedir. Hurma Kurân'ı Kerim'de adı geçen kutsiyet taşıyan meyvelerden biridir. Necdet Tosun'a göre hurma motifi Hz. Peygamber'den getirilen manevi bir emanettir ve Yesevi'yi kendinden geçirmesi nedeniyle de sembolik bir anlam taşır. Yazar'a göre bu hurmanın Yesevi'yi iki âlemden geçirip mest etmesinden dolayı hurma yalnızca bir meyve değildir. Yazar, Kur'an-ı Kerim'de geçen “hurma” kelimesine mutasavvıfların verdiği sembolik manaların dikkate alındığında, hurma ile kastedilen şeyin “İlahi marifet ve hâkim kader, mevhibeler, manevi hâller, ilahi sıfatlarının tecellileri” veya “güzel ahlak ve onun meyveleri olan müşahede ve ilhamlar (vandat-ı Rabbanîyye)” olabileceğini ifade eder. Ayrıca Tosun, ariflerin “yaş hurma” kelimesi ile “maneviyat âlemini” kastettikleri bilindiğine göre, menkıbede anlatılmak istenen şeyin, Ahmed Yesevi'ye ruhani âlemlerden

bir nasibin verilmesi olduğunu belirtir (Tosun 2004: 290).

Bu anlatı açık bir biçimde Yesevi'nin doğumu önceden müjdelenen, seçilmiş bir kahraman olarak dünyaya geldiğini göstermektedir. Dünyaya bu şekilde gelen her kahramanın geçmesi gereken yollar, aşması gereken engeller vardır; Yesevi de mistik erginleme yolculuğunun diğer aşamalarını yaşamı boyunca geçirecektir. Yesevi'nin menkıbelerine bakıldığında bu yolculuğun devam ettiği gözlenir. Ahmed Yesevi'nin bir kahraman olarak bundan sonraki yaşamında karşısına çıkacak aşama kahramanlık gösterip ad alması olacaktır. Türk kültüründe çocuklara kahramanlık yaptıktan sonra ad verilmesi geleneği bulunmaktadır. En tipik biçimde *Dede Korkut Kitabı*'nda “Basat'ın Tepe Gözü Öldürmesi” boyunda görülen çocuğun kahramanlık yaptıktan sonra ad alması Yesevi'nin menkıbevi yaşam öyküsünde de görülür. Hazîni'nin *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserinde bu durum şu şekilde nakledilmektedir:

Rivayete göre; Şeyhin küçüklüğünde Mâverâünnehir bölgesinin Yesevi ismiyle anılan meşhur bir padişahı vardı. Bir yaz Karaçuk isimli bir dağda avlanmaya çıktı. Dağın elverişsizliği yüzünden bir türlü avlanamadı. O anda Karaçuk dağının dümdüz bir çöl veya ova olmasını diledi. Ülkesinde bulunan Allah dostlarını bir araya toplayarak bu dağın ortadan kalkması için dua etmelerini rica etti. Evliyalar üç gün boyunca bu dileğin gerçekleşmesi için Allaha dua ettikleri halde hiçbir şey olmadı, bunun üzerine dua eden evliyalar şaşırıp mahcup oldular, Padişah “ülkede buraya gelmeyen bir Allah dostu kaldı mı” diye sordu. Araş-

tırdıklarında merhum Şeyh İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed'in yaşının küçük-lüğünden dolayı çağrılmadığını öğ-rendiler ve onu da Sayram şehrinden Yesî'ye davet ettiler. Bu durum Hoca Ahmed'in ablasına bildirildiğinde şöy-le dedi: "babam vefat ettiğinde şöy-le bir vasiyette bulundu: Hoca Ahmed'in ortaya çıkma zamanı geldiğinde mabe-dimdeki yağlı sofraya bakın. Onu an-cak oğlum Ahmed açabilir" Ablasının bu sözleri üzerine Hoca Ahmed yağlı sofraya yapışınca sofraya açıldı. Sofrayı da alıp Yesî şehrinde evliyaların top-landığı yere gitti. Sofrada bulunan tek bir ekmeği orada bulunan doksan do-kuz bin evliya, asker ve padişaha bö-lüştürdü. Bu kerameti gören herkes ayaklarına kapandı. Padişah söz ko-nusu dağın ortadan kaldırılması için dua etmesini diledi. Hoca Ahmed ba-basının hırkasının içine girip dua ede-rek beklemeye başladı. Öyle şiddetli bir yağmur yağdı ki dağlar taşlar su-lar içinde kaldı. Şeyhlerin seccadeleri bile dalgalar içinde yüzmeye başladı. Helâk olma korkusuyla "başını hırka-dan çıkar; âlemi Nuh tufanına verdin" diye bağırıp çağırılmaya başladılar. Hoca Ahmed başını hırkadan çıkarınca bulutlar dağıldı, güneş ortaya çıktı ve Karaçuk dağının yok olduğu görüldü. Şimdi bile o dağın yerinde Kara-çuk kasabası bulunmakta ve şeyhin soyundan gelen kimseler burada ya-şamaktadır. Bu garip hali ve kerâmeti görünce padişah, "Ey Cenâb-ı Hakk'ın sırlarına mazhar olmuş yüce kişi, bu hakir kulun isminin kıyamete kadar yaşaması için bir şey yap" deyince Hoca Ahmed "âlemde her kim bizi se-verse, bizi senin isminle birlikte an-sın" dedi. Şu anda bile kendisi Hoca Ahmed Yesevi lakabıyla anılmaktadır. Allah ona, sevdiklerine ve dostlarına

kıyamete kadar Ahmed etsin (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 91-92).

Hazîni tarafından nakledilen bu hikâye yalnızca bir ad alma erginle-mesini konu edinmez. Hikâyede dik-kat çeken noktalar arasında köken miti, mistik sofraya, tabiat güçlerine hâkimiyet ve sırrın açığa çıkması gibi pek çok farklı boyutta mitolojik unsur da bulunur. Burada Ahmed Yesevi'nin gösterdiği keramet ve kahramanlıktan sonra ad alması iki açıdan önemlidir. İlki Ahmed Yesevi'nin devrin padi-şahının adını alması onun merkezî otorite ve iktidar tarafından meşru görülen bir karakter olduğunu vur-gular. Menakıpnamenin Yesevi'nin ölümünden yüzyıllar sonra yazılması, yazıldığı dönemin siyasi durumu göz önüne alındığında önem kazanır. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî otoritesini sağlamlaştırdığı ve kuruluş aşamasında kendisine yardım eden kimi velilerle arasının iyi olma-dığı bir isyanlar dönemi olarak bilinir. Bu bağlamda Yesevi'nin adının kendi dönemindeki bir padişahınkiyle aynı oluşu daha da önem kazanır. Belki de bu hikâyeyi aktaran Hazîni için şeyhi-nin yani Yesevi'nin bekası bu meşru-laştırma ile pekiştirilmek istenmiştir. Yesevi'nin kahramanlık gösterdikten sonra ad almasının bir diğer önemli boyutu da o dönemin sözden yazıya aktarılmış eserlerinde sözlü kültür unsurlarının, halkın gelenek ve gö-reneklerinin yer aldığını göstermesidir.

Ayrıca bu hikâyede dikkat çeken unsurlardan biri de dağ ve tepe kültü ile ilgili aktarılan köken mitidir. An-cak bu hikâyede anlatılan köken miti ilginç bir biçimde kutsal sayılan dağ-ların ovaya dönüştürülmesiyle ilişkilidir. Alışık olunmayan bu durum açık-ça kültün tersyüz edilmesidir. Ancak

burada sorulması gereken bir kültün köken miti aracılığıyla tersyüz edilmesinin ne anlama gelebileceğidir. Burada dağın yok olmasını isteyen kişinin bir padişah, yok edeninse bir veli olması yine veli kültünün merkezi otorite ve iktidarla olan diyalojik ilişkisini görmek bakımından ilginçtir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi aktarılan bu hikâyede öne çıkan diğer mistik unsurların da incelenmesi hikâyeyi bütünlüklü olarak anlamak açısından önemlidir. Bunlardan biri de kökenleri eskilere dayanan kutsal sofraya açma geleneğidir. Tasavvufta yeme içme kültürü de ibadetin ve tarikat adabının bir parçası olarak değerlendirilir. Ahmet Yaşar Ocak, ilk defa Kitab-ı Mukaddes'te rastlanan az yemekle çok kişiyi doyurma motifinin Anadolu menakıpname geleneğinde de görüldüğünden söz eder. Hatta Hacım Sultan'a Ahmed Yesevi tarafından verilen bir sofranın bir ağaç dalına asılarak kırk yıl gelen geçeni doyurduğunu ve bu şekilde hizmet verdiğini aktarır (Ocak 2000: 264). Bu bağlamda Yunus Emre'ye atfedilen ünlü dua ile sofraya açma hadisesinin benzer bir biçimde Yesevi için de kullanılması Anadolu'daki sufi geleneğin pek çok mitolojik unsuru ortak bir alanda paylaştıklarının bir göstergesidir. Ayrıca sofraya yalnızca İslâm kültüründe değil, İslâmiyet öncesi Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Ocak kültürle yakından ilişkili olan sofraya kültürü bugün hâlâ pek çok mitik boyutuyla birlikte gündelik hayatın bir parçasını oluşturmaktadır. Yakın zamanda Eskişehir ve çevresindeki ziyaret mekânları ile ilgili yapılan bir alan araştırmasında az yiyecekten çok kişiyi ve hayvanları besleme olgusunun Şücaeddin Veli, Hasan Baba, Seydi

İbrahim gibi velilerin hikâyelerinin arasında ziyaret yerlerine gelenler tarafından hâlâ anlatıldığı ifade edilmiştir (Koç 2016:77).

Bu hikâyede dikkat çeken bir başka unsur ise Yesevi'nin kutsal hırkasının içine girerek tabiat güçlerine hükmetmesi ile ilgilidir. Yesevi'nin ad almasının da nedenlerinden biri olan bu kahramanlık, özünde şamanik unsurlar barındırmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak eski Türkler arasında yaygın biçimde görülen tabiat güçlerine hükmetme olayının kökenlerinin Hunlara dayandığını aktarır. Yazarın aktarımına göre Hunlarda hükümdarlar semavi kökenli olduğundan kar, dolu, yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahiptirler. Hatta bu durum İslâmiyet döneminde de süregelmiştir (Ocak 2000:164-65). Burada Yesevi'nin tabiat güçlerine hükmederken açık biçimde şamanik unsurlardan faydalandığı görülmekte bu da menkıbenin mitolojik yönünün ne denli güçlü olduğuna vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra Yesevi'nin giydiği hırkayı da Hızır kültü ile ilişkilendirmek mümkündür. Ahmet Yaşar Ocak Hızır'ın irşat edici rolünün bir parçası olarak Tasavvuftaki hırka (murakka) kavramından söz eder (Ocak 2007: 95). Ocak ayrıca bu hırkayı giyişin velayet mertebesine yalnızca bir adım atış değil, Hızır'ın maneviyatıyla hâllenmek anlamını da içermekte olduğunu (Ocak 2007:96) belirtir. Ayrıca Hızır'ın hırkasını giymek manevi anlamda onun tabiata hükmetme, ariflerle sohbet gibi özelliklerini de almak anlamında yorumlanabilir. Yesevi menakıpnamesinde Hızır anlatısıyla bütünleştirilen bu motif aynı zamanda Sünnî İslâm çevrelerince de meşru görülen Hızır'ın kerametlerinin Yesevi ile de özdeşleş-

tirilmesi anlamına da gelebilir. Bu da Veli anlatılarının iktidar karşısında meşru bir zemin kazanmak için kabul görmüş mitik-mistik motiflere başvurduğunu göstermek açısından dikkat çekicidir.

Ahmed Yesevi'ye ait bir başka mitolojik kökenli hikâye yine Hazîni tarafından aktarılır. Eserde Yesevi'nin cin çıkartma ayını şu şekilde ifade edilir:

Rivayete göre, şeyhlerin şeyhi Hoca Ahmed Yesevi'nin on iki bin tane mükemmel ve keramet sahibi dostu vardı. Yaz kış sürekli huzurunda bulunur, onun irşadı ve izniyle doğuda ve batıda insanların irşadıyla uğraşırlardı. Derler ki Hacı Bektaş-ı Rûmî de onlardan birisidir. Bunların her biri gayb erenleriyle dost ve sohbet arkadaşı olup keramet ve harika hâllere sahip kimselerdi. Rivayete göre Horasan Erenlerinden ve zamanının meşhurlarından biri olan ve her gün uzun mesafeler boyunca uçarak gezen Baba Maçın, Hoca Ahmed Yesevi'yi hükümsüz kılmak ve onu şeyhlikten men etmek için yanına geldi. Hoca Ahmed Yesevi'nin emriyle müridlerinden Hakîm Ata, Baba Maçın'ı tekkenin direğine bağlayarak beş yüz kamçı vurdu. Bunların hiçbirinden acı çekmedi. Ardından bir kamçı daha vurduklarında arkasında iz çıktı ve kendisi de acı çekerek inledi. Kendisini direktten çözdüklerinde hemen o anda şeyhe biat etti. Hoca Ahmed Yesevi şöyle dedi: Arkasında bir cin vardı; her gün onu uzun mesafeler uçururdu. Beş yüz kamçıdan sonra Baba Maçın'ı bıraktı. Son kamçı kendisine değince acı çekip ağladı ve cinden kurtuldu. Gerçekten de arkasına baktıklarında sadece bir kamçı izi görebildiler. (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 94-95).

Yukarıda aktarılan rivayet de dönemin hem mitolojik hem de siyasal bağlamı açısından unsurlar içerir. Öncelikle şeyhinin Yesevi olduğunu söyleyen Hazîni'nin menakıpnamede Hacı Bektaş-ı Veli'den söz etmesi bir anlamda içinde bulunduğu dönemde kendini ve şeyhini meşrulaştırma çabası olarak okunabilir. Bunu yaparken de mitolojik kökenleri Şamanizm'e dayanan şeytan ve cin çıkartma ayinini araçsallaştırması anlamlıdır. Ayrıca burada Baba Maçın adıyla zikredilen karakterin don değiştirerek uçabilmesi vurgulanmıştır. Bu da menakıpname geleneğinde yaygın olan Şamanizm'den kopmayışın bir başka göstergesi olarak okunmalıdır. Ahmed Yesevi'nin burada diğer baba ve velileri kendine bağlama metaforu ise onun bir yandan arketipik ve merkezde bir kahraman olarak karizmasıyla diğer yandan ise sterotipik ve sınırdaki bir kahraman olarak dünyevileşmesiyle ilişkilendirilebilecek bir durum olarak görülmelidir. Ahmed Yesevi'nin yarı kutsal bir dünyevi kahraman olarak karizmatik bir öncü kahramana ait bazı yolları kullandığını Hazîni'nin eserinden yola çıkarak söylemek mümkündür.

Evliyaların ve takvâ sahiplerinin edep kaynağı olan Yesevilik yolu ve âdâbı seçkin bir yoldur. Hoca Ahmed Yesevi'nin vasıfları ve lakapları saymakla bitmez. Melekler, cinler, insanlar, kuşlar ve diğer hayvanlar onun kapısından geçer. Yer, gök ve dağ onun bu hâline şahittir. Kutuplar kutbu olan Hoca Ahmed Yesevi zamanın ve âriflerin babası; manevî ilimlerin sırrına mazhar olmuştur. Nakşibendiye yolu ona muhtaçtır. Arapların kendisine uyduğu, Türklerin onunla terbiye olduğu ve Acemlerin evliya-

larının büyük piri olan Hoca Ahmed Yesevî'nin ayağının tozunu diğer evliyalar kendilerine taç ve külah edinirler. Padişahlar, sultanlar ve hanlar onun kulu; Kaf dağı ve Simurg onun bağı ve bülbülüdür. Hırka giyip hurma yedi; bunları da ona Hz. Peygamber gönderdi. Giydiği hırka miraç gecesinden kalmadır. Bu tarikatı girdiğinden beri, gönül birçok manaya sahip oldu. Ey Hazîni, daimâ şükret; çünkü onun başını onun yoluna koydun. (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 100).

Hazîni'nin anlattığı hikâye Yesevî'yi koymak istediği iktidar alanının sınırlarını göstermektedir. Hazîni için şeyhi melekler, kuşlar, cinler, insanlar ve diğer hayvanlara yol gösterir; yer, gök ve dağ şahadetleriyle onu meşrulaştırır. Buraya kadar sıralanan bir övgü metnini andıran hikâye Nakşibendiye yolunun ona muhtaçlığını belirtmesi açısından önemlidir. Hazîni'nin Bektaşilik ve Nakşilik arasında gidip gelen meşrulaştırma söylemi irdelenmeye değerdir. Ahmed Yesevi gibi olağanüstü hâlleri ve kerametleri olan mistik kahramanların otorite ve iktidarla ilişkilerinin menkıbevi yaşamları üzerinden kurgulanması da ilginçtir. Bu noktada Ahmed Yesevî'ye has bir zikir olan *Erre* zikrinden ve bu zikrin Yesevî'ye öğretilmesinden söz etmek uygun olacaktır. Daha önce de söz edildiği gibi Ahmed Yesevi ve Hızır arasındaki ilişki doğumundan öncesine uzanmaktadır. Yesevi *Hikmetler*'inde de Hızır'ı 'Hızır Babam' olarak zikreder. Ayrıca yaşname türünde yazılmış hikmetten de Hızır'ın her aşamada Yesevî'nin yanında olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca hem Yesevî'ye atfedilen hikmetlerde hem de müritlerinin eserlerinde Yesevî'nin Hızır'la olan ilişkisi

son derece önemli bir konumda gösterilmektedir. Ahmet Yaşar Ocak *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı eserinde Hızır'ın irşat müessesesiyle çok yakın bir ilişkisi olduğunu söyler ve bu sıkı ilişkinin, tasavvuf tarihindeki gelişmelere paralel olarak zamanla yeni yorum ve anlayışlara yol açtığını belirtir. Hatta bu tür yorumların her devrin büyük müritlerinin Hızır'la özdeşleştirilmesi anlayışını doğurduğunu belirtir. Böylece tasavvufta bir *Hızır-ı zaman* (zamanın Hızır'ı) terimi kullanılmaya başlandığını ve bu anlayışa göre her devrin bir Hızır'ı olduğunu ve o devirdeki en büyük müridin Hızır olduğunu söyler. Ocak'a göre bu düşünce biçiminin daha da geliştirilmesi sonucu, bazı tasavvuf çevrelerinde Hızır artık velinin kendisinden ayrı bir varlık olarak değil, kendi varlığında zuhur eden ilahi bir tecelli şeklinde değerlendirilmiştir (Ocak 2007:98). Hızır'ın Türk kültüründeki boz atlı yol iyisi ile ilişkili olduğunu ve yola çıkanlara rehberlik ettiği göz önüne alındığında Hızır'ın Ahmed Yesevî'ye rehberlik etmesi ve en nihayetinde onunla özdeşleşmesi farklı bir boyut kazanır. Ocak'ın dile getirdiği bu özdeşleşme hâlinin Ahmed Yesevi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yesevi etrafında şekillenen anlatılar dikkatle incelendiğinde bu durum kolayca fark edilebilir. Hazîni, eserinde Hızır'ın pazarlarda tellallar gibi gezip, mal alıp sattığından, Arafat ve Mina pazarlarında gezerek ariflerle buluştuğundan, Kur'an dinlemeye çalıştığından, güzel sesleri sevdiğinden vedle semâ yaptığından söz eder. Hazîni ayrıca Aşeretü zümresinden olan evliyaların hac günlerinde ve umrede bir araya geldiklerini, Recep ayının Cuma günlerinde Buhara

ve Maverâünnehir'de bulunarak bazı âriflerle buluştuğunu, bu yüzden Buhara, Semerkant ve Hisar şehirleriyle diğer Maverâünnehir şehirlerinde yaşayanların şenlik düzenleyip bayram ettiğini, insanların bu buluşmanın hatırına birbirlerine sarılıp eğlendiklerinden bahseder (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 152). Burada dikkat çekici olansa Hızır'ın ariflerle buluştuğu günün bayram olarak kutlanmasıdır. Türk dünyasında hâlâ yaygın bir biçimde kutlanan Hıdırellez geleneğiyle ilişkilendirilebilecek bu durum Yesevi üzerinden anlatılan pek çok hikâyeyi de anlamlı hâle getirmektedir. “Orta Asya Sufi Gruplarının Ritüellerindeki ‘Cehri Zikir’ Kavramı ve Onun Etnografik Özellikleri” adlı çalışmada Hızır, zikir ve Hıdırellez arasındaki ilişki yapılan alan araştırmalarının verilerine dayanarak şu şekilde ifade edilir:

‘hilvat’ın, ‘киш чилля’ / ‘kiş çillya’iv (25 Aralık’tan başlayarak 5 Şubat’a kadar devam eden 40 günlük süre) döneminde 7 gün boyunca gerçekleştiğini işaret etmektedirler. Bu bağlamda 1970’li ve 1980’li yıllarda Çust (Namangan bölgesi) şehrine yakın olan Tuda köyünde yılda bir defa Yesevilik takipçileri kolektif olarak cehri zikir yapmaktaydılar. Bu ritüel, Türkistan’daki ‘hilvat’ ritüeli gibi Aralık ayının son Cuma gününde başlayıp 7 gün boyunca devam ediyordu. Buradan hareketle ‘Neden hem Türkistan bölgesindeki, hem de Tuda köyündeki sufi ‘zikir’ ritüelleri, tam ‘çillya’ süresinde, Aralık ayının sonunda düzenlenirdi?’ sorusu karşımıza çıkmaktadır. Elbette, bu ritüel için ‘киш чилля’ / ‘kiş çillya’ zaman diliminin ilk Cuma gününün seçilmesi tesadüf değildir. Bazı bilim adamları, bu ritüelin eskiliği ile Doğunun Eski Halk Takvimi ara-

sında bağlantı kurmakta ve ritüelin özellikle bu tarihte düzenlenmesinin yılın üç mevsimi ile ilgili olduğu kanaatine varmaktadırlar. Bu mevsimlerden birincisi ‘табиатнинг уйғониши’ (‘tabiatning uygonishi’/‘tabiatın uyanması’), ikincisi ‘пишикчилик’ (‘pishik hilik’/‘verimlilik veya ürün’) sonuncusu ise ‘киш’ (‘kish’ / ‘tabiatın uyuması’) mevsimidir. (Aşırov- Pasilov 2015:195-196)

Aşırov ve Pasilov’un aktardıkları çok açık biçimde Yesevi’ye rehberlik eden Hızır’ın bugün kutlanan Hıdırellez’le olan ilişkisini açığa çıkarmaktadır. Daha da ötesi Yesevi için Hızır’ın önce Baba, sonra mürşit ardından da kendine özdeş bir makamda anılması Yesevi ve Hızır arasındaki bu ilginç ilişkiyi ve göçebe yaşam kültürüyle bağını yeniden düşünmek gerekir. Hazîni’nin Hızır ve Yesevi ilişkisiyle ilgili aktardığı önemli bir hikâye daha bulunmaktadır. Hazîni bu hikâyeyi şöyle aktarır:

Hızır peygamber bir gün Hoca Ahmed Yesevi’ye şöyle dedi: Her gün yedi iklimde yedi kere sohbet arkadaş arardım. Senden daha iyi bir arkadaş bulamadım. Sen sürekli mutlu ve neşeli görünürdün; fakat bugün seni sıkıntılı gördüm, sebebi nedir? Şeyh şöyle cevap verdi: “Gayb âlemlerindeki dereceleri kazanmaya çalışan müridlerin içini sıkıntı kaplamış, bu sıkıntıyı nasıl gidereceğim konusunda hayrette kaldım.” Hızır aleyhisselâm bunun üzerine âh âh diyerek sufiler arasında şimdi “Erre zikri” olarak bilinen zikre başladı. Hoca Ahmed Yesevi de Hızır aleyhisselâmın işaretleriyle bu zikre başladı ve kendisinin emriyle bu zikir Yeseviler arasında vird oldu (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 93).

Hazîni'nin naklettiği bu hikâye Yesevi tarikatı için son derece belirleyici bir üsluba dönüşecek olan Erre zikrinin Hızır tarafından öğretildiğini vurgulaması bağlamında önemlidir. Bu zamana kadar Yesevi'nin hayatında bir rehber olan Hızır, Yesevi'ye sıkıntıdan kurtulmanın ve özgürleşmenin yani bir anlamda ölmeden ölebilenin anahtarını vermiştir. Bu da Hızır ve Yesevi'nin birbirine dönüşüklerinin örtük bir anlatımı olarak yorumlanabilir. Yesevi olağanüstü bir kahraman olarak rehberiyle özdeşleşmenin ardından kendi yolunu özgürleştirebilmek adına bir kapanma dönemine ihtiyaç duyacaktır. Hazîni Yesevi'nin bu hâlini menakıpnamede şu şekilde nakleder:

Şeyhlerin şeyhi şöyle demiştir: Hazret-i Peygamber, şeriatını mükemmel bir hâle getirdikten sonra altmış üç yaşında -altmış da denmiştir- bu fânî dünyadan göçtü ve mezara girek Muhacir ve Ensâr'ın bakışlarından gizlendi. Küçüklüğünden ihtiyarlığına değin, ömrü boyunca Hazret-i Peygamberin bütün sünnetlerine elinden geldiğince uymuş olan şeyh, bu hususta da sünnete uygun davranmak istedi. Hadis-i şerifte "kim bir kavme benzerse onlardandır" denmiştir. Şeyh de "yaşım altmışı aştı, kendimi yerin altında saklamak istiyorum" diyerek merdivenle inilen bir kuyu kazmalarını emretti. Böylece yer altında çukur kazılarak ham kerpiçten bir hücre yapıldı. İlyas ve Hızır peygamberlerin yardımıyla yapıldığı için üzerinden yüzyıllar geçtiği halde hâlâ bozulmayan bu hücre bu iki peygamberin uğruyla belki kıyamete kadar kalacaktır. Hazret-i Peygamber'e tam olarak benzemek için bir çukur kazıp içinde kalmaya başlayan şeyh, zikir çektiği

zaman dizleri göğüslerine sürüldüğü için hem göğsü hem de dizleri delinmişti. Bu yüzden kendisine "sinesini yaralayanların/deşenlerin halkasının başı" da denmektedir. Yüz yirmi yıl -bazılarına göre de yüz otuz yıl- yaşadığı halde ömrünün sonuna kadar o çukurda kalmış ve kabir ehli gibi o sıkışık yerde nefsiyle mücadele ederek yaşamıştır (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 101).

Yesevi'nin Hz. Muhamed'e öykünerek onun öldüğü yaşta yer altına inmesi açık biçimde kahramanın kapanma dönemidir. Günümüzde hâlâ Türkmenler arasında yaygın bir biçimde "63 yaş töreni" ya da "Ak Koyun Toyu" olarak bilinen bir tören bulunmaktadır³. Bu da Yesevi'ye ait inanç ve menkıbelerin kimi bölgelerde sözlü kültür ortamında süreklilik gösterdiğine işaret etmektedir. Yesevi dışarıdan bakıldığında her ne kadar dünyevi hayatla olan ilişkisini kesmiş görünse de yer altına inerek kendi erginleme aşamalarından birini daha gerçekleştirmiştir. Yesevi yer altına indikten sonra da Hızır'la ve müritleriyle ilişkisini devam ettirmiş ve eskisinden daha karizmatik bir öncü olarak yaşamını sürdürmüştür. Bu durumu Hazîni şu şekilde nakletmektedir:

Hoca Ahmed Yesevi hazretleri yer altındaki mabedinde sözlerinin yakıncılığıyla mecliste bulunan âriflerin ve fakirlerin gönüllerinde öyle bir ateş ve sıcaklık oluşturdu ki meclistikeler buna dayanamaz hâle geldiler. Hakîm Atâ hazretlerinden su bulması istendi. Kalkıp su bulmaya gideceği anda kulağına su sesi geldi şaşırarak arkasına baktığında meclisin ortasından fırın ve hamam ateşi gibi bir ateşin meclisi sardığını ve içeridekilerin de ateş içindeki kebab gibi yandıklarını gör-

müş. Bu durum karşısında kendinden geçmişken Hoca Ahmed Yesevi'nin elinde bir kadehle ortaya çıkıp bu kadehi ateşe daldırdığını ve hazır bulunanlara içirdiğini görmüş. Hakîm Ata da bu kadehten içince baldan tatlı ve kardan soğuk olduğunu görmüş. Kadehten içenlerin susuzlukları gitmiş. Şeyh elini ateşin üzerine koyduğunda ateş kaybolmuş, meclistekiler de helak olma korkusundan kurtulmuşlar. O yerde Allah'ın hikmetiyle bir küp meydana çıkmış. Keramet kaynağı ola bu küpe "aşk küpü" adı verilmiş. Bu küpün kerametlerinde birisi şöyledir: İsteklerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için ellerini bu küpün içine uzatırlardı. Kişinin muradı gerçekleşmeyecekse, eli ne kadar uzun olursa olsun asla küpün dibini bulamazdı. Fakat kişinin muradı gerçekleşecekse eli ne kadar kısa olursa olsun küpün dibine ulaşır ve eline taş veya ot gibi bir şey gelirdi. Bu mübarek olay küpü ziyaret edenler tarafından kolayca tecrübe edilirdi (Hazîni, Okuyucu, Kaçar 2014: 102).

Aktarılan bu hikâyeye bir kahraman olarak yer altına inen Yesevi'nin orada kudret kazandığını göstermektedir. Bu noktaya kadar yalnızca kendi yolculuğunu yapan Yesevi yer altından sonra müritlerini irşad etmeye başlayarak onların da hakikati görmelerine vesile olmuştur. Bu hikâyede ilginç olan bir nokta da Yesevi'nin aşk küpüdür. Yesevi'nin aşk küpü günümüzde Hıdırellez kutlamalarında kullanılan mantufar adındaki dilek-mâni küpleri geleneğiyle devam etmektedir. Mantufar çömlüklerinden dilek mânisi çeken saf ve temiz olanın dileklerinin Hızır tarafından gerçekleştirileceğine inanılır. Bu bağlama Yesevi Hızır bü-

tünleşmesinin üstü örtük bir biçimde günümüze kadar aktarıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca Anadolu'da Abdal Musa gibi bazı türbelerde bulunan küp benzeri delikler talipler için önemlidir. Bu deliklerden elini içeri sokanlar ellerine bir şey geldiğinde dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar ve onu yutarlar. Bu bağlamda günümüze kadar ulaşan bu motifin Yesevi'nin aşk küpü bağlamında yeniden araştırılması gerekmektedir.

Ahmet Yesevi'nin menkıbevi hayatında yer alan bunun gibi pek çok ayrıntıyı benzer bakış açılarıyla çözümlenmek mümkündür. Ancak bu noktaya kadar yapılan çözümlenmeler Yesevi'nin göçebe kültür yerleşik kültür, menakıpname yazma geleneği ve patronaj, menkıbevi yaşam öyküsü ve mitik kahramanın erginleme süreçleri hakkında fikir vermek adına yeterlidir. Buraya kadar Hoca Ahmed Yesevi'nin tarihî kişiliği yerine menkıbevi hayatı üzerinden hareketle yarı kutsal mistik bir kahraman olarak erginleme yolculuğunun aşamaları Hızır kültü ve dönemin iktidarı bağlamında çözümlenmiştir. Yesevi'nin menkıbevi hayatının Türk kültürüne ait şamanik ve mitolojik pek çok unsuru içinde barındırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Ahmed Yesevi'nin menkıbelerinin yazıldığı ve Hikmetler'inin yazıya aktarıldığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasal ortamının menakıpmeninin yazımında bıraktığı izler de gösterilmeye çalışılmıştır. Yesevi'nin menkıbevi hayatı olağanüstü bir kahramanın yolculuğunu anımsatsa da Yesevi aynı zamanda dönemindeki siyasal dönüşümlerin, göçebe ve yerleşik yaşamın kırılma noktalarının da odağında bir isimdir.

Yaşadığı devirden yüzyıllar sonra bile hikâyeleri merkezî otorite ve iktidarla ilişkilendirilerek yeniden üretilmiştir. Ölümünden 200 yıl sonra Timur tarafından inşa ettirildiği söylenen Kazakistan'daki türbesi her dönemde bir iktidar ve cazibe merkezî olarak görülmüştür. Talat Tekin bozkır göçebeleri için Ahmet Yesevi'nin türbesi etrafına gömülmenin çok önemli olduğunu belirtir (Tekin'den aktaran Tezcan 1993: 2). Bu bağlamda 12. yüzyıldan günümüze kadar pek çok farklı yoldan gelebilen bu güçlü geleneğin halk bilimciler tarafından daha derinlemesine araştırılarak önemli bir sözel kaynak olarak görülmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır.

NOTLAR

- 1 Bu konu hakkında kaynakçada yer alan Halil İnalçık'ın Şair ve Patron adlı eserinde ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.
- 2 Devin DeWees'in "Sacred Places and 'Public' Narratives: The Shrine of Ahmad Yasavi in Hagiographical Traditions of the Yasavi Sufi Order, 1 6th- 17th Centuries" başlıklı makalesine bakılabilir.
- 3 Türkmenler arasında yaygın olan Ak Koyun Toyu ya da 63 Yaş Törenleri ile ilgili olarak Boray İdem'in kaynakçada yer alan "Türkmenlerde 63 Yaş Töreni: Ak Koyun Toyu" adlı derlemesine bakılabilir.

KAYNAKÇA

- Aşırov A.; Pasilov B. A. "Orta Asya Sufi Grupların Ritüellerindeki 'Cehri Zikir' Kavramı Ve Onun Etnografik Özellikleri" çev. Mariia Talianova. *Gazi Türkiyat*. Güz 2014/15: 193-202.
- Azmun, Yusuf (ed.). *Divan-ı Hikmet/Ahmed Yesevi*. İstanbul: TEK-ESİN Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı, 1994.
- Bice, Hayati. *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabaçlı Yayınevi, 2000.
- De Weese, Devin. "Sacred Places and Public Narratives: The Shiren of Ahmad Yassavi in Hagiographical Traditions of the Yassavi Sufi Order, 16th-17th Centuries" *The MuslimWorld*, 90/3-4, Fall 2000: 353-376.

- İdem, Boray. "Türkmenlerde Altmış Üç Yaş Töreni: Ak Koyun Toyu" *Millî Folklor*. Yıl: 27, Sayı:106, 2015: 112-120.
- İnalçık, Halil. Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.
- Koç, Adem. *Kemik ve Dal: Eskişehir'de Kutsal Ziyaret Mekanları*. Ankara: KalemKitap Yayınları, 2016.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- _____. "İslâm Sufi Tarikatlarına Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri". çev: Yaşar Altan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1972: 141-152.
- Hazîni. *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*. yay.haz.: Cihan Okuyucu; Mucahit Kaçar İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler: Metodolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- _____. *İslâm-Türk İnançlarındaki Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabaçlı Yayınevi, 2007.
- _____. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- _____. *Türk Süflüğüne Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Ölçer Özünel, Evrim. "Kırkyama Kahramanlar: Tarihi Çizgi Romanlarda Gelenek İcadı ve İmhası", *Millî Folklor*, Yıl: 24, Sayı: 95, 2012: 171-183.
- Raglan, Lord. *The Hero: A Study In Tradition Myth And Drama*. New York: Dover Publications, 2003.
- Su, Süreyya. *Hurafeler ve Mitler Halk İslam'ında Senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Tezcan, Mahmut. "Ahmet Yesevi'nin Türk Din Antropolojisindeki Yeri" *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt: 26, Sayı:1, 1993: 1-7.
- Tosun, Ncedet. "Tasavvuf Kültüründe Meyve". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Yıl: 5, Sayı: 13, 2004: 289-300.